

Bojan Marotti

Zavod za povijest i filozofiju znanosti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

marotti@hazu.hr; bojan.marotti@zg.t-com.hr

TRI LÁSZLÓOVA PRIJEVODA ZAZIVA MUZE U ILIJADI¹

Profesor Bulcsú László triput je preveo *Zaziv Muze u Ilijadi*. U svakome je od tih triju prijevoda izvorni grčki daktilski heksametar prenosio u hrvatski na različite načine: (1) metametrički – u dvadesetercu, (2) zadržavajući i u hrvatskome kvantitativnu versifikaciju, (3) razvivši vlastiti pristup – šestomjerom od 23 ili 24 »udarna hipa«. Tim je vlastitim načinom preveo prva dva pjevanja *Ilijade*, od kojih je u časopisu *Književna smotra* (László 1996) objavio samo prvo pjevanje (»svitak«). U članku se uzajamno uspoređuju sva tri navedena prijevoda, no istodobno se svaki od njih dovodi u vezu i s "uobičajenim", ili "središnjim" načinom na koji se u nas prevodi daktilski heksametar, naime sa »slogovnim šestomjerom«, kako ga je bio uspostavio Tomo Maretić, a poslije ga (prevoditeljski) doradio Stjepan Ivšić. Upozorava se k tomu i na u nas češće metametričko prevođenje heksametra, naime u našem epskome desetercu, a podsjeća se i na neke pokušaje kvantitativne versifikacije u hrvatskome pjesništvu. Premda je imao namjeru, László na žalost nije uspio dovršiti prijevod *Ilijade* svojim pristupom, što je dakako šteta, jer bi se vrijednost toga prijevoda istom tada mogla u potpunosti prosuditi.

¹ Kraća je inačica ovoga rada iznesena 9. listopada 2017. u Križevcima na znanstvenome skupu posvećenome Bulcsúu Lászlóu (uz 95. obljetnicu rođenja). U pripremi je zbornik radova s navedenoga skupa, u kojem će biti objavljena i cjelovita bibliografija profesorovih radova (pod naslovom *Knjigop'is*). Zahitijevao je da mu se ime i prezime, posebice u zapisu, sklanja ovako: Bulcsú László, Bulcsúa Lászlóa, Bulcsúu Lászlóu, itd. To znači da bi posvojni pridjev bio – Lászlóov.

1. O Maretićevim i Maretić–Ivšićevim prijevodima Homera

Kada je godine 1996. u *Književnoj smotri* profesor László objavio prijevod prvoga pjevanja (»svitka«) *Ilijade* (Ἰλιάς),² u uvodnome je dijelu, pod naslovom *Uz priepjev* (tj. *Uz priepjev*) izrekao svojevrstu zahvalu, pa i "posvetu", svomu učitelju Stjepanu Ivšiću. Naime, pošto je ustvrdio da »[s]tv'aralaštvo zahtievā dok'olicu« (tj. »stv'aralaštvo zahtievā dōkolicu«), te potom podsjetio na to da grčka riječ σχολή zapravo znači 'dokolica', kao osobu koja je sam priepjev potaknula, pa donekle i utjecala na nj, profesor navodi upravo Stjepana Ivšića (László 1996:167): »Doškoloavāo pāk se je [tj. prevoditelj – B. M.] pr'ije kojih četrdesēt lietā u učenika M'aretićeva, prired'itelja njegova prievoda, Stj'epāna Īvšića. Īvšić je zn'ao govoriti, da Iliad'u prjevodī za odmor. Njegov dūh i_dalje lebdī povrh ovoga priepjeva.« (tj. »Doškoloavāo pāk se je pr'ije kōjih četrdesēt lietā u učenika Māretićeva, prired'itelja njēgova prievoda, Stjèpāna Īvšića. Īvšić je znāo govōriti, da Iliādu prjèvodī za òdmor. Njègov dūh ì_dalje lèbdī pòvrh òvoga prièpjeva«).

I doista, pogledamo li u šesto (Matičino peto) izdanje *Homerove Ilijade*, koje je objelodanjeno 1961., a koje je bilo posljednje izdanje što ga je za života »pregledao i priredio« Stjepan Ivšić (umro je 1962.), u njegovu ćemo pogovoru naići i na ovaj ulomak (Ivšić 1961c:557):³ »U konačnom mi je priređivanju rukopisa za štampu pomogao sveučilišni asistent Bulču Láslo. Pri tom sam mnogo stihova (osobito u 20., 21. i 22. pjevanju) i s njime pretresao prije nego što su dobili sadašnji oblik.« U navedenoj pak bilješci 10. čitamo sljedeće: »On je po mojoj želji preuzeo posao oko korekture, ali je bez moje volje akcentovao i riječi gdje akcenat ne upućuje na metričko čitanje. To sam nepotrebno bilježenje opazio tek u reviziji, prekasno da ga uklonim«.

Ivšić je dakle prigovorio »nepotrebno bilježenje« naglasaka, jer bi naglasak, po njegovu mišljenju, trebalo (o)bilježiti samo u slučajevima kada se bez takva zapisa ne može »metrički« ispravno pročitati određena vr-

² Puni je naslov ovaj: *Iliad'a Homērova: Svítak prvī, s grčkōga prjep'jeva* *bulcsú lászló* (tj. *Iliāda Homērova: Svítak prvī, s grčkōga prjèpjeva* *bulcsú lászló*) (László 1996:167). Kada László naglasak bilježi dvonadslavnim sustavom s nenavodom (tzv. »dvoznakim prostim«), redovito unutar obliha zagrada, da se izbjegne zabuna, donosim "prijepis", u kojem naglasak označujem Vuk–Daničić–Budmani–Maretićevim petonadslavnim sustavom (ako je sljednik jata u dugim slogovima pisan dvoslovom *ie*, naglasak označujem na prvome dijelu dvoglasi, koji je dakako jednosložan; na *ie* se nikada ne bilježi zanaglasna duljina; tako je postupao i sam László, npr. u svome neobjavljenome *Jèz'ikovniku*).

³ Osim toga pogovora, u knjizi se nalazi i *Pogovor petom izdanju* (Ivšić 1961d), što ga je Ivšić, pod naslovom *Pogovor*, bio objavio godine 1948. (Ivšić 1948).

stica.⁴ Pa ipak, upravo je to »nepotrebno bilježenje« László redovito provodio u svojim prijevodima, posebice u prijevodima pjesničkih djela. Primjerice, već je godine 1959. objavio u potpunosti onaglašen prijevod Puškinove pjesme *Spòmenik* (tj. *Спòменик*).⁵ Doduše, naglasak je tu bilježen Vuk–Daničić–Budmani–Maretićevim petonadslovnim sustavom, kao uostalom i u Maretić–Ivšićevu prijevodu *Homerove Ilijade* 1961., a tako će još biti i u pjesmotvoru pod naslovom *Pripovijest o siromahu iz Nippura*, koji je preveden s akkadskoga, a koji je također posve onaglašen, te objelodanjen 1966. u *Republici* (László 1966:509–510).⁶ Do promjene će doći istom 1976., kada je László u prijevodu babilonskoga spjeva o stvaranju svijeta, pod naslovom *Enūma eliš*, i ovaj put s akkadskoga, a koji je objavljen u *Književnoj smotri*, naglasak u cjelini obilježio dvonadslovnim sustavom (László 1976:5–20).⁷

Ivšić je prvi put priredio treće izdanje *Ilijade* godine 1912., te potom i četvrto 1921. (Homer 1912; Homer 1921). Trećemu je izdanju dodao i svoj pogovor pod naslovom *O ovom prijevodu i nešto o našem heksametru uopće* (Ivšić 1912), gdje među ostalim raspravlja i o važnosti cezure (László:

⁴ U načelu rabim profesorovo nazivlje (ili makar u zagradama upozoravam na pojedini njegov nazivak). Riječ je *vrstica* László rabio za ono što se u nas obično kaže *redak*, u razlici spram onoga što znači *stih* (engleski *line*, u razlici spram *verse*).

⁵ Prijevod je na ćirilici objavljen u knjizi A. С. Пушкин, *Избор*, приредио Малик Мулић; navodi se: »превео Булчý Лásлó« (Puškin 1959:22). Pojavila su se još dva ćirilčna izdanja (Puškin 1960:22; Puškin 1961:22), te jedno latinično (Puškin 1963:20), ali prijevod je na ćirilici. U samome naslovu pjesme valja uočiti naglasak *spòmenik* (tj. *спòменик*; genitiv jednine *spòmenika*), za razliku od naglasaka *spomen'ik*, što je dvonadslovni zapis za *spomenik* (genitiv jednine *spomenika*), kako će László obilježiti naglasak 35 godina poslije u prijevodu iste pjesme u *Književnoj smotri* (László 1994:8). Naslov je dakle *Spomen'ik*, a tu se kaže: »prepj'evao Bulcsú László«. To je primjer koji lijepo pokazuje kako László nije "robovao" nikakvim "autoritetima" (*auctoritates*), a istodobno je bio spreman "korigirati" i sebe samoga (iz mlađih dana), u slučaju da je došao do kakve nove spoznaje. Naime, naglasni lik *spòmenik* navode primjerice Ivan Broz i Franjo Iveković u *Rječniku hrvatskoga jezika* (Broz–Iveković 1901:II.449), premda se ta riječ ne nalazi u rječniku Vuka Stefanovića Karadžića od godine 1852. (Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*), a propisuju ga (tj. "standardiziraju") manje-više i svi današnji priručnici, npr. *Rječnik hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda (Šonje 2000:1164), ili Anićev *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (Anić 2004:1456), ili knjiga Stjepana Vukušića, Ivana Zoričića i Marije Grasselli-Vukušić *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić, Zoričić, Grasselli-Vukušić 2007:572), ili pak *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* Školske knjige (Jojić 2015:1452).

⁶ Taj je prijevod objavljen godine 2012. i u knjizi *Hvalopjev Sūncu* (tj. *Hvalòpjev Sūncu*), s podnaslovom *Akkadski pjesmotvori u hrvatski pretočeni i komentarima popraćeni po Bulcsúu Lászlóu*, gost urednik Bojan Marotti (László 2012:9–24).

⁷ Također u spomenutoj knjizi *Hvalopjev Sūncu* (tj. *Hvalòpjev Sūncu*) (László 2012:25–78).

usjeka) u hrvatskome (prijevodnome) heksametru (László: šestomjeru). Te je 1912. Ivšić bio razmjerno mlad (imao je 28 godina), ali je već stekao znatan ugled u slavistici svojom izvanrednom raspravom *Prilog za slavenski akcenat*, objelodanjenom godinu prije (Ivšić 1911). Nakon Maretićeve smrti (1938.) Ivšić je priredio još dva izdanja *Ilijade*, kako je već spomenuto – 1948. i 1961. (Homer 1948; Homer 1961a), ali i dva izdanja *Odiseje* (Ὀδύσσεια) 1950. i 1961. (Homer 1950; Homer 1961b). Valja napomenuti da je svako novo izdanje donijelo znatne izmjene u odnosu na (sva) prethodna izdanja. Usuprot tomu, izdanja koja su uslijedila nakon Ivšićeve smrti, nemaju više novih izmjena. Ispravljaju se jedino tiskarske pogriješke ili kakvi drugi propusti.

Maretić je pak s prevođenjem Homerovih (Ὅμηρος) spjevova započeo godine 1882., kada je kao prvi svezak poznate Matičine knjižnice *Prijevodi grčkih i rimskih klasika* izašla *Homerova Odysseja* u njegovu prijevodu (Homer 1882). Potom je godinu dana poslije, također u njegovu prijevodu, objavljena i *Homerova Iliada* (Homer 1883). Druga izdanja jednoga i drugoga spjeva Maretić je objavio u Beogradu. Najprije je 1904. izašla *Хомерова Одусеја* (Homer 1904),⁸ a 1905. i *Хомерова Илијада* (Homer 1905).⁹ U ta je druga izdanja sam Maretić unio velik broj izmjena. Potom su se treća izdanja “vratila” u Maticu hrvatsku.

⁸ Naslov je dakle *Хомерова Одусеја*, a potom se kaže: »превео Т. Маретић«. Valja uočiti da je naslov toga Homerova spjeva, koji grčki glasi Ὀδύσσεια, sada pisan *Oduseja* (latinicom: *Odiseja*) prema zapisu *Odysseja*, kako je Maretić imao godine 1882., tj. bez u nas i danas uobičajene prilagodbe. To je jedna od znatnijih izmjena koju je Maretić proveo u tome drugome izdanju, dvadestak godina nakon prvoga. Jer, “mladi” je Maretić tako pisao i druga grčka vlastita imena, pa je te 1882. bilo primjerice *Odyssej*, *Achillej*, *Aegistho*, prema grčkome Ὀδυσσεύς, Ἀχιλλεύς (χ se, prema latinskome, prenosi kao *ch*), Αἴγισθος (grčki se dvoglas αι, također prema latinskome, prenosi dvoglasom *ae*). Stoga bi se, donekle protusmisleno, moglo ustvrditi da u Maretićevu prijevodu od 1882. grčka imena još nisu bila pisana »maretićevski«. Vidi o tome pota-nje u Marotti 2019a:239–240. Naoko se čini kao da je *Oduseja* tako pisana zbog ćirilice. Međutim, kasnija izdanja pokazuju da je istovjetan zapis ostao i u latinici (tj. *Odiseja*), samo “prepisan”. Takvo je pisanje, a uistinu takav “postupak”, László nazivao »ćirilolatinica«: naime, sve najprije treba napisati ćirilicom, a zatim “prepisati” u latinicu, pa će se na taj način dospjeti do “ispravna” zapisa (a to vrijedi i općenito za pravopis). O Lászlóovu shvaćanju pravopisa govorim u članku *Vrste pravopisa* (Marotti 2017).

⁹ I ovdje je slično. Naslov je *Хомерова Илијада*, a navodi se »превео Т. Маретић«. Zapis je dakle *Илијада* (latinicom: *Ilijada*) prema *Iliada*, kako je bilo 1883.

2. Maretićev »slogovni šestomjer«

Godine 1915. u *Predgovoru* trećemu izdanju svoga prijevoda *Odiseje* (koji nije priređivao Ivšić), govoreći o vrijednosti prijevoda prvoga izdanja, onoga dakle koji je objavljen 1882., Maretić kaže ovako (Maretić 1915:III–IV):

»Ako ja i nijesam u svoje mlade dane bio dovoljno spreman za onako teški posao, kakav je valjani prijevod Homera, ali sam već onda bio na pravom putu u tome, što sam Homera preveo heksametrima. Ja sam već onda bio uvjeren isto onako kao i danas, da Ilijadu i Odiseju treba prevesti heksametrima, a ne prozom ili desetercima, ako prevodilac hoće, da mu posao ima književnu vrijednost. To svoje od onda pa do danas nepromjenito uvjerenje ja sam ukratko opravdao u pristupu II. izdanja Odiseje na str. XIII. i XIV.«

A u tome je predgovoru beogradskomu izdanju 1904., pod naslovom *Пручмѣн*, nakon što je otklonio mogućnost prijevoda u prozi ili u desetercu, Maretić iznio i svoja načela prevođenja heksametra. Evo tih načela kojih se je pri prijevodu držao (unutar uglatih zagrada donosim mjestimice svoja dodatna tumačenja):¹⁰

- heksametar ima šest stopa, od kojih su neke trosložne, a neke dvosložne
- prve četiri stope mogu biti i trosložne i dvosložne
- peta je stopa svagda trosložna [prema tome, nema onoga što se grčki zove *στίχος σπονδειακός*, a latinski *versus spondiacus*]¹¹
- šesta je stopa svagda dvosložna
- heksametar mora imati odmor
- odmor može biti na trima mjestima [ne kaže koja su to tri mjesta]
- odmor je svagda usred stope [time je isključena tzv. bukolska dijereza (László: odsjek), grčki *διαίρεσις βουκολική*, latinski *caesura buco-*

¹⁰ Navedeni se *Пручмѣн* sastoji od ovih dvaju dijelova: prvi je *О Хомери* (str. III–XI), a drugi *О овом пружеводу* (str. XII–XVIII). Načela se navode u drugome dijelu (Maretić 1904:XIV–XVI).

¹¹ S time se ne slažu svi proučavatelji hrvatskoga (prijevodnoga) heksametra. Vidi npr. članak Dubravka Škiljana *Prevođenje antičkih stihova*, objelodanjen u časopisu *Latina et Graeca* (Škiljan 1982), te također u knjizi *Opuscula philologica* (Škiljan 2009:51–82). Usporedi sljedeći ulomak (1982:21–22; 2009:63–64): »Trebalo ovdje naglasiti da Maretić praktički a Ivšić i teoretski (1912, a s njim i Kravar 1960) izbacuju *versus spondiacus* iz prijevoda i ne dopuštaju njegovu akcenatsku transformaciju s trohejom u 5. stopi. Budući da je *versus spondiacus* [...] u antičkoj versifikaciji bar djelomično stilistički uvjetovan, [...], ne vidim pravog razloga da se on ne upotrebljava i u prijevodnim heksametrima, to više što i u hrvatskom ili srpskom na isti način pridonosi stilskoj vrijednosti ritma«.

lica, ili kadšto *diaeresis bucolica*, što znači da je odmor uvijek usjek, tj. cezura (doslovno bi bilo 'rijež')¹²

- hrvatskomu je heksametru temelj naglasak, a grčkomu i rimskomu razlika između kratkih i dugih slogova [prema tome, hrvatski je heksametar akcentni stih, jer se ne osniva na izmjeni kvantitete (László: odtege)].

Evo kako obrazlaže posljednji stavak (Maretić 1904:XVI):

»Тко хоће добре хексаметре да гради, мора добро знати акценат свакој ријечи, која му треба, јер је нашем хексаметру (као и рускоме и њемачком и т. д.) акценат темељ, на којему се гради (док грчкоме и римском хексаметру тај темељ стоји у квантитети, т. ј. у разлици међу кратким и дугим слоговима)«.

Budući da su peta i šesta stopa nemjenljive, jer su uvijek istovjetne, tj. daktil i trohej, a prve četiri stope mjenljive, tj. mogu biti ili daktil ili trohej, hrvatski prijevodni heksametar, ili šestomjer, javlja se u jednoj od sljedećih 16 inačica:¹³

1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0	(1)
1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0	(2)
1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0	(3)
1 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0	(4)
1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0	(5)
1 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0	(6)
1 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0	(7)

¹² Lik *rijež* (tj. *řijež*) navodi Broz–Ivekovićev rječnik (1901:II.347), ali ne i lik *rez* (bilo bi *rêz*). Pri tome se pozivlju na Stullija, budući da Vuk nema toga lika (kao ni lika *rez*), iako ima glagol *capujèzamu* (*çapuježêm*) i glagolnu imenicu *capujèzânje* (Karadžić 1852:666). I jedno i drugo nalazi se i u Broz–Ivekovića, tj. *sarijèzati* (*sàriježêm*) i *sarijèzânje* (1901:II.380). Očevidno je da lik *rijež* pripada u birani hrvatski sustav, te da bi ga trebalo "standardizirati", jer je *rez*, jednostavno rečeno, ekavština (*rez* : *rijež* = *vek* : *viјek*). Na prvi pogled nije možda jasno da bi trebalo propisati i lik *rjezati* (odakle onda i onaj glagol *sarijèzati* kao *zapijevati* prema *pjevati*), jer je *rezati* također ekavština, te utoliko pripada u srpski književni jezik, budući da ne može biti govora o tzv. pokrivenome *r* (*rečnik* : *rječnik* = *rezati* : *rjezati*, a opstoji i ikavski lik *rizati*, koji dokazuje da je posrijedi sljednik jata). Vidi o tome u članku Stjepana Babića *Glasovi je/e iza pokrivenoga r*, gdje se donosi i jedna "tipologija" tzv. kratkoga jata iza (pokrivenoga) *r* (Babić 1998:5–6). Usp. i Lászlóov prijevod *rjezančasti znakòvnik za spaghetti code* (László 1993:40). Vidi također Marotti 2009:161 i Marotti 2019b:295–296.

¹³ Posrijedi su tzv. varijacije s ponavljanjem. Dva elementa (László: dva obstoјka, dva sućka), ili pak dva člana (daktil = *d* i trohej = *t*) dvosložnoga skupa {*d*, *t*} treba rasporediti u uzajamno različite uređene četvorke, što znači da je primjerice $\langle d, t, d, t \rangle \neq \langle d, t, t, d \rangle$, a jedno je i drugo različito dakako od {*d*, *t*}. Takvih četveročlanih uređenica dvočlanoga skupa ima $2^4 = 16$.

l o l o o l o o l o l o o l o	(8)
l o o l o l o l o o l o o l o	(9)
l o o l o l o o l o l o o l o	(10)
l o o l o o l o l o l o o l o	(11)
l o l o l o l o o l o o l o	(12)
l o l o l o o l o l o o l o	(13)
l o l o o l o l o l o o l o	(14)
l o o l o l o l o l o o l o	(15)
l o l o l o l o l o o l o	(16)

Pri tome *l* označuje naglašeni slog, a *o* nenaglašeni, dok u nas uobičajenim znakovima – *i* i *∨* označujem isključivo duljinu i kraćinu (što znači istaknuti i neistaknuti slog, ali u kvantitativnoj versifikaciji). To je znakovlje u nekim svojim radovima rabio i profesor László, npr. u člancima *Uz prievod P'uškinova Spomenika* (tj. *Uz prievod P'uškinova Spomenika*) (László 1994:14) i *Te snivāše pēv, što neodzvānān bī: (Jedan prēpēv!iv i jedan neprēpēv!iv pēsnotv'or)* (tj. *Tē snivāše pīev, štō neodzvānān bī: (Jedan prjepjēv!iv i jēdan neprjepjēv!iv pjesmōtvor)*) (László 2009:139). Navedene se oznake, kako kaže László, »povodē« (tj. »pòvodē«) za oznakama *l* i *o* »iz obavjestništva« (tj. »iz obavjestništva«) (László 1994:9). To bi značilo da se, primjerice, (1) može zapisati i ovako:

100|100|100|100|100|10 (1)

Nabrojene inačice pokazuju razliku između onoga što bi (u načelu) moglo biti, i onoga što u određenoj vrstici doista jest. Recimo, pokazuju razliku između ustroja stiha i pojedinoga njegova ozbiljka. László je prvo nazivao razmjerjem, a drugo odmjerjem. Evo njegovih određaja tih dvaju pojmova (László 2009:139): »Rāzměrje je m'ērilo, po kojeme p'ēsniĳ nāstoĳī razporēditi 'stope. [...] Odm'ěrje je 'razporēd natiska u vrstici.« (tj. »Rāzmjerje je mjērilo, po kōjeme pjēsniĳ nāstoĳī razporēditi stōpe. [...] Odmierje je rāzporēd nātiska u vřstici.«)¹⁴ Ili, govoreći o pojavama koje »obilježāvajū pjēsniĳĳī 'oblĳĳ« (tj. »obilježāvajū pjēsniĳĳī ðblĳĳ«), za potonje kaže (László 1994:6): »[...] odm'ierje ozbiljbē silin'ē u okvīrima rāzmjerja [...]« (tj. »[...] ðdmierje òzbiljbē silinē u okvīrima rāzmjerja [...]«).

Ako bismo k tomu računali još i tri različita odmora (upravo usjeka), o kojima govori Maretić, imali bismo znatno više inačica. No ipak ne 48, jer u onim inačicama gdje je trohej u trećoj stopi, ne može doći usjek, da-

¹⁴ Ovdje sljednik jata, kao i nešto prije u naslovu članka, zbog mogućih nadslova-ka, u dugim slogovima pišem *ie*, a ne ilirskim "rogatim" *e*, tj. *ě*, a u kratkim slogovima *je*, a ne Belostenčevim "piknjatim" *e*, tj. *é*, kako u tome članku ima László. O različitim Lászlóovim zapisima sljednika jata vidi Marotti 2016:610–611.

kle cezura, iza toga troheja (tj. τομή κατὰ τρίτον τροχαιῶν, ili latinski *caesura post tertium trochaicum*), jer bi to tada bio odsjek, dakle dijereza. A takvih slučajeva ima 8. Ako bismo dakle računali i tri različita odmora, inačica bi ukupno bilo 40.¹⁵

Sada se svakoj vrstici u Maretićevim (i Maretić–Ivšićevim) prijevodima Homera može odrediti inačica, a ujedno joj je moguće pridružiti i njezin broj. Pogledajmo primjerice Maretićev prijevod tzv. *Zaziva Muze u Ilijadi*, i to u prvome izdanju od godine 1883. (Homer 1883:3):

Srčbu, boginjo, poj Achilleja, Peleju sina,
Pogubnu onu, koja Achaejce ojadi vrlo,
Snažne je duše mnogih junaka ona k Aídu
Poslala, a njih je same učinila, dà budú plijen
Psima i pticama svim – i tako se Zeusova volja
Vršila – od kad se ono razdvojio u svadji bio
Atrejev sin, junácima kralj, s Achillejem divnim.

Zanemarimo li odmore, evo kako izgleda odmjerje tih prvih sedam vrstica iz *Homerove Iliade*:

1 o 1 o o 1 o 1 o o 1 o o 1 o	(7)
1 o o 1 o 1 o o 1 o 1 o o 1 o	(10)
1 o o 1 o 1 o o 1 o 1 o o 1 o	(10)
1 o o 1 o o 1 o o 1 o o 1 o o 1 o	(1)
1 o o 1 o o 1 o 1 o o 1 o o 1 o	(4)
1 o o 1 o o 1 o o 1 o o 1 o o 1 o	(1)
1 o o 1 o 1 o o 1 o 1 o o 1 o	(10)

Prema tome, triput se javlja inačica (10), dvaput inačica (1), te po jedanput inačice (4) i (7). Uočiti je pri tome da posljednja riječ u četvrtoj vrstici, tj. *plijen*, ima dva sloga, te ju tako valja izgovoriti, dakle *plijen*, a ne jednosložno, kako bi u hrvatskome inače trebalo izgovoriti sljednik jata, neovisno o tome je li u dugome ili u kratkome slogu. Izgovorimo li tu riječ jednosložno, narušit ćemo razmjerje, tj. opći ustroj hrvatskoga prijevodnoga šestomjera, kako ga je uspostavio sam Maretić, jer će u šestoj stopi biti jedan, i to naglašeni slog. Moglo bi se reći da je to granica koju odmjerje ne

¹⁵ Općenito o hrvatskome (prijevodnome) heksametru u nas je ponajviše pisao Miroslav Kravar. Vidi primjerice sljedeće njegove radove: *Naš prijevodni heksametar danas* (Kravar 1960), *O metričkom mostu u našem heksametru* (Kravar 1965), *O odnosu metra i ritma u tonskom heksametru* (Kravar 1974), *Tri stoljeća hrvatske klasičke metrike: (Pokušaj rehabilitacije)* (Kravar 1975), *Nacrt prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike* (Kravar 1977), *Prolegomena teoriji tonskoga heksametra* (Kravar 1981).

smije prijeći, tj. ne smije tu granicu srušiti, jer takav »'razporēd natiska« (tj. »ràzporēd nàtiska«) više ne bi bio »u okvīrima rāzmjerja« (»u okvīrima rāzmjerja«). Zapaziti je također da se u petoj vrstici prešutno pretpostavlja (ili prihvaća) da nema pomaka naglasaka na prednaglasnicu (u ovome slučaju pomaka siline za jedan slog ulijevo), tj. da »i pticama« treba odgovoriti »i pticama«, kako jest na razgovornoj razini, posebice u Zagrebu, a ne »ìpticama«, kako međutim jest na razini književnoga jezika (te ujedno na razini novoštokavskoga naglasnoga sustava). No ako bismo odgovorili tako, ponovno bismo narušili razmjerje, jer bi druga stopa tada bila četverosložna, a toga ne može biti u heksametru općenito, pa ni u hrvatskome prijevodnome šestomjeru. To je ono što je László prigovorio Maretiću, ustvrdivši sljedeće (László 1996:167): »Posao si je jošte v'íše oblakšao i tīme, što je odstūpajūci od književnōga 'izgovora hrvātskōga uz'imaο, da silaznī naglasak ne mōrā sv'agda prjel'aziti na prjednag'lasnicu.« (tj. »Pōsao si je jošte više oblakšao i tīme, što je odstūpajūci òd književnōga 'izgovora hrvātskōga ūzimaο, da silaznī nāglasak nè mōrā sv'agda prjēlaziti na prjednāglasnicu«).

Premda je u drugome izdanju, kako je već rečeno, dosta mijenjao, Maretić je ipak ostavio kako »плијен« u šestoj stopi, a također »и птицама« bez obilježenoga naglasaka. Evo kako izgleda *Zaziv Muze* u *Хомеровој Илијади* (Homer 1905:1):

Срџбу, богињо, пјевај Ахилеја, Пелеју сина,
Погубну, која зада Ахејцима безбројне јаде,
Снажне је душе многих јунака она к Ајду
Послала, а њих је саме учинила да будљ плијен
Псима и птицама свима; и тако се Зеусова воља
Вршила, од кад се оно раздвојио у свађи био
Атрејев син, јунасима краљ, с Ахилејем дивним.

Istom je Ivšić obilježio naglasak na »pticama«, tj. »i pticama«, a riječ je *plijen* uklonio iz šeste stope i povukao ju u petu, no i on je ipak zadržao dvosložni izgovor sljednika jata u dugome slogu, pa ta (trosložna) peta stopa četvrte vrstice glasi »plijen da« (tj. »plījen da«). Evo cijeloga *Zaziva Muze* u šestome izdanju *Homerove Ilijade* (Homer 1961:3):

Srdžbu mi, boginjo, pjevaj Ahileja, Peleju sina,
Pogubnu, kojano zada Ahéjcima tisuću jada,
Snažne je duše mnogih junaka ona k Aídu
Poslala, à njih je same učinila, plijen da budu
Psima i pticama gozba; a Zeusu se vršase volja,

Otkad se bjehu onòmad razdvòjili poslije svađe

Atrejev sin, junacima kralj, i dívni Ahilěj.

Međutim, sada je odsječak »da budu« došao na kraj četvrte vrstice, a Ivšić prešutno pretpostavlja da će izgovor biti »da bŭdŭ«, kako uglavnom jest na razgovornoj razini, a ne »dà_budŭ«, kako bi se očekivalo u književnome jeziku (a kako jest i na razini novoštokavskoga naglasnoga sustava), pa stoga ne bilježi naglasak na »budu«. Maretić je, s druge strane, i 1883. i 1905. taj odsječak imao u petoj stopi te četvrte vrstice, gdje mu je bio potreban daktil, pa je oba puta obilježio naglasak na prednaglasnici (tj. »dà budŭ« i »dà бyдŭ«, naime »dà budŭ« i »dà бyдŭ«, što bi značilo da ni sam Maretić nije bio posve siguran može li se, kao "samorazumljiv", očekivati takav izgovor. No već je godine 1867., u svojoj slovnici *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Petar Budmani ustvrdio sljedeće (1867:145): »Le congiunzioni *i, a, ni, da, kad* nel discorso famigliare sono spesso proclittiche (le ultime due soltanto dinanzi a' verbi) e seguono le stesse regole delle preposizioni. Es. ѣ Бòг ѣ свијет, *ni òtac ni mājka, dà знàм, kàd vidīm, ecc.*»¹⁶

3. Lászlóov šestomjer od 23 ili 24 »udarna hipa«

Za razliku od toga »slogovnoga šestomjera«, kako ga zove profesor László, slogovnoga zato što ga Maretić slaže »od 12 do 17 sl'ogōvā, po ūzoru nj'emačkōme« (tj. »od 12 do 17 slògōvā, po úzoru njèmačkōme«) (László 1996:167), sam je László pokušao uspostaviti hrvatski prijevodni šestomjer na temelju broja hipova koliko ih ima izvorni grčki heksametar. Hrvatskom riječju *hip* László prevodi latinsku riječ *mora*, te razlikuje »duljni hĭp« (tj. »dŭljni hĭp«) i »'udarni hĭp« (tj. »ùdarni hĭp«). Prvi se odnosi na kvantitativnu versifikaciju i označuje osnovnu "mjeru", tj. trajanje jednoga kratkoga sloga. Dugi slogovi traju dva (duljna) hipa. Kratki su slogovi šturi, a dugi jedri. Slog je jedar kada ima na kraju suglasnik, dvo-glas ili dug samoglasnik. Stopa ima 4 hipa, šestomjer 24 (László 1996:167). László zapravo kaže 23–24, uzimljući da u posljednjoj, šestoj stopi može biti trohej ili spondej, tj. da je posljednji slog u šestomjeru tzv. *syllaba anceps*. Moglo bi se međutim reći da ono što je u svakome šestomjeru, ja-

¹⁶ Dok u slovnici kaže »nel discorso famigliare«, 17 godina poslije, dakle godinu dana nakon što je objavljeno prvo izdanje Maretićeva prijevoda *Ilijade*, u 5. "sveščiću" Akademijina rječnika, za *da* veli ovako (Budmani 1884:163): »[...] često gubi akcentat, te se izgovara s onom riječi (osobito ako je ova glagol) koja slijedi, kao da je jedna sama riječ, postaje dakle proclitika; n. p. da znáte, da mògu izgovara se daznáte, damògu; ali u tom slučaju ako ova druga riječ ima akc." ili ^, onda da dobiva akc. ^, a nestaje akc." kod druge riječi; tako da znam, da vidite izgovara se daznàm, dàvidíte.« Budmani je preuzeo obrađivanje Akademijina rječnika upravo od slova *D*.

kobsonovski kazano, nemjenljivo (invarijantno), jest broj hipova (mora), te da ih ima upravo 24, jer kada posljednji slog i jest kratak (tj. štur), on se redovito dulji (to se zove *syllaba brevis in elemento longo*).¹⁷

No hrvatski se prijevodni šestomjer ne temelji na duljnome hipu, nego na udarnome, i to tako da svaki naglašeni slog i svaka naglašena jednosložna riječ (pa makar bila i silinom neistaknuta) vrijede dva udarna hipa, a svi ostali (nenaglašeni) slogovi jedan udarni hip. Na taj način László održava istovjetnost grčkoga, tj. Homerova heksametra i hrvatskoga prijevodnoga šestomjera, ali ne na razini broja stopa, ili broja slogova (što zapravo i nije moguće), nego na razini broja hipova iliti mora. Jer, kako kaže László (1996:167): »St'oga se i_náša uoblika šestomjera sastojĩ od 23–24-jũ hĩp'õvã, 'udãrnĩh, u_svakõj vrstici.« (tj. »Stõga se ì_náša uõblika šestõmjera sastõjĩ od 23–24-jũ hĩpõvã, ùdãrnĩh, ù_svakõj vřstici«). Evo kako to izgleda (László 1996:168):¹⁸

sĩdnju õ dj'evõ de põj || u *pelẽjeviã akhillẽja*
zlok'obnicu | što silestv'o | *akhãjcima | jãdã namaãe
mn'ogẽ silovite 'dũše || u podz'emnĩ sviet | ponizbac'a
v'itẽževskẽ | njĩh tiela || žderaãinõm | ãinẽc pašããdma
i_grabilicama gostbõm || a zãsnov se | vřšãše *z'evsu
odkad se | bj'ehu sprvin'ẽ || razast'avili | izporieãav
*atrejev sãn || vitezovima krãlj || i božãnsk'ĩ *akhill'ẽj

Oznakama || i | bilježe se glavni i sporedni odmor. Kao što se vidi, prijevod nema razgodaka, jer ih, kako kaže László (1996:167), ni »Homẽr pj'evajũci nĩje imao« (tj. »Hõmẽr pj'evajũci nĩje imao«). Također, nema ni velikih slova. Vlastita su (jednodijelna) imena oznaãena samo zvjezdicom (usp. »*akhãjcima« u drugõj vrstici), a višedijelna imaju još i zvjezdicu na kraju (usp. »*pelẽjeviã akhillẽja*« u prvõj vrstici). K tomu, naglasak je

¹⁷ Vidi s time u vezi knjigu Martina Litchfielda Westa *Greek Metre*, posebice poglavlje *Units of Analysis* (West 1982./1996:4–6). Usp. sljedeći ulomak (4–5): »The last position in the period may be occupied by either a long or a short syllable. In some metres the rhythmic pattern would lead one to expect a long in the final place: when the syllable is actually short, it is known as *brevis in longo* (in full: *syllaba brevis in elemento longo*). The missing length is made up by the following pause«. Engleskom rijeãju *period* West oznaãuje temeljnu jedinicu rašãlambe (koja kadšto može biti i στίχος, i κῶλον, itd.). Vidi o tome i moju raspravu *Sapfiãki jedanaesterac u zbirci Petra Kneževića Pisme duhovnẽ razlikẽ* (Marotti 2003:209).

¹⁸ Osim prvoga pjevanja, László je preveo i drugo, ali ono nije objavljeno. Sredinom devedesetih godina višẽ smo puta razgovarali o tome da se *Ilijada* prevede u cjelini. Dogovoreno je bilo i prema kojem izdanju, naime: *Homeri Ilias*, recognovit Helmut van Thiel (Homer 1996a). A također, što se tiãe *Odiseje: Homeri Odyssea*, recognovit Helmut van Thiel (Homer 1996b).

bilježen dvonadslovnim sustavom s nenavodom (tzv. »dvoznakim prostim«), što u znatnoj mjeri otežava čitanje, pa i razglobu. Stoga donosim "prijepis" toga *Zaziva Muze*, u koji sam unio razgotke i velika slova, a naglasak obilježio Vuk–Daničić–Budmani–Maretićevim petonadslovnim sustavom (na *ie* bilježim naglasak na prvome dijelu dvoglasa):

Srdnju, ô djèvo, dè pòj u Peléjevića Akhilléja,
Zlòkobnicu, štò silèstvo Akhájcima jádā namāče,
mnògē silòvite dūše u pòdzemni svìet ponizbāca
vītēževskē, nĳih tiela žderāčinōm činēć paščādma
ì grabilicama gòstbōm, a zāsnov se vřšāše Zēvsu,
òdkad se bjèhu sprvinē razāstavili, izporiēčav,
Àtrejev sĳn, vitezòvima krālj, i božānskĳ Akhillēj.

Ako sada pogledamo prve dvije vrstice i primijenimo pri tome Maretićev pristup, tj. pokušamo te dvije vrstice podijeliti na stope, dobit ćemo sljedeće:

Srdnju, ô | djèvo, dè | pòj u Pe | léje | vića | Akhil | léja,
Zlòkob | nicu, | štò si | lèstvo A | khájcima | jádā na | māče,

Izgleda dakle kao da svaka od tih dviju vrstica ima sedam stopa, ili pak, ako bismo »léjevića« i »Zlòkobnicu« smatrali jednom stopom, tada bi te dvije stope imale po četiri sloga. No i jedno i drugo ne samo da izravno proturječi onomu što kaže Maretić, nego se i sa stajališta grčkoga heksametra, na prvi pogled, čini posve netočnim. I to je, među ostalim, bilo razlogom da je taj Lászlóov prijevod prvoga pjevanja *Ilijade*, za razliku od njegovih prijevoda s akkadskoga, bio primljen, pa i među stručnjacima, sa stanovitom suzdržanošću. Jer dakako, broj stopa, ili broj slogova po stopi, razmjerno je lako uočiti.

Međutim, gleda li se sa stajališta onoga što ovdje radi László, Maretića zapravo treba zaboraviti, Ivšića također (bez obzira što profesor kaže o Ivšićevu duhu koji da »lebdī povrĳ ovoga priepjeva«, tj. »lèbdī pòvrĳ òvoga priepjeva«), te napokon, što se doimlje, poznavajući Lászlóa, i pomalo protusmisleno, treba zaboraviti i sam grčki heksametar. Naime, ono što je u dvjema navedenim vrsticama nemjenljivo, dakle invarijantno, jest broj udarnih hipova (23 ili 24), pa to izgleda ovako (*h* = udarni hip; u zagradama navodim njihov broj):

hh h hh hh h hh hh || h h hh h h h h hh h (24)

hh h h h | hh h hh h | h hh h h | hh h h hh h (23)

Prema tome, ovdje nisu bitni ni broj slogova, ni broj stopa, pa ni raspo-

djela (naglasnih) udara. Uočiti je da, primjerice, uzvici *ô* i *dè* vrijede dva udarna hipa, i to zato što su naglašeni, tj. imaju naglasak (nisu beznaglasnice), premda u šestomjeru silinom nisu istaknuti, tj. u izgovoru bude »srdnjuo« i »djèvode«.

4. Hrvatski šestomjer od 23 ili 24 »duljna hipa«

To bi dakle bio ustroj hrvatskoga prijevodnoga šestomjera, koji se sastoji od 23 ili 24 udarna hipa. Mogli bismo ga nazvati »udarnohipnim« šestomjerom. No László ipak nije odolio izazovu, pa je *Zaziv Muze* preveo i »duljnohipnim« šestomjerom, te ga naveo u spomenutom uvodnome dijelu (*Uz priepjev*, tj. *Uz priepjev*). To bi recimo bio pravi hrvatski šestomjer, koji se sastoji od 23 ili 24 duljna hipa. Pravi pak zato što je u tome prijevodu László zadržao (ili održao) grčku kvantitativnu versifikaciju i u hrvatskome. Da bismo vidjeli kako to izgleda, potrebno je prethodno navesti i sam grčki izvornik:¹⁹

Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρ' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
ἠρώων, αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσί τε δαῖτα, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή,
ἔξ οὔ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἀτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.

A ovo je metrički ustroj tih vrstica, tj. razdioba duljina i kračina po stopama:

- ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
- ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - - || - ∪ ∪ | - ∪
- - | - - | - || - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
- - | - - | - || ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
- - | - ∪ ∪ | - ∪ || ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - -
- - | - - | - ∪ || ∪ | - - | - ∪ ∪ | - ∪
- ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || - | - - | - ∪ ∪ | - -

László pak prevodi ovako (1996:167):

¹⁹ Navodim prema izdanju: *Homeri opera*, recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt David B. Monro et Thomas W. Allen (Homer 1920a./1976b:1). Jedino u petoj vrstici imam »οἰωνοῖσί τε δαῖτα«, a ne »οἰωνοῖσί τε πᾶσι«, kako jest u navedenome izdanju, jer László prevodi prema takvu čitanju. Maretić je 1883. i 1905. očevidno prevodio »οἰωνοῖσί τε πᾶσι« (»pticama svim«, »птицама свима«). No 1961., u šestome izdanju, dakle Maretić-Ivšićevu, čitamo »pticama gozba«.

srdnju mi | 'djěvo pj'evāj || *akhilleja | *pěleju 'sina
zlosrjetnū | što 'nanie || *akhājcim | množstvo n'evōljā
mnōž hrābrīh | dūš'a || vitezōv'a | nizvrže k *'hādu
prjesnāžnīh | tere njīh | 'učinī || da_budū ps'ima grābež
i strv'inārima gostba || te sē v'olja | vřšila *z'evsu
odkak'o se | sprvin'ē || zav'adīvši se | razstali bjāhu
*atreju sīn || vitezōv'a krālj || i_junāk *akhill'ej

I ovdje je oznakama || i | obilježen glavni i sporedni odmor. Budući pak da ni ovaj prijevod nema razgodaka, da su vlastita imena označena zvjezdicom, te da je naglasak obilježen dvonadslovnim sustavom s nenavodom, donosim “prijepis”, u koji su uneseni razgodci i velika slova, a naglasak je obilježen Vuk–Daničić–Budmani–Maretićevim petonadslovnim sustavom (na *ie* ne bilježim zanaglasnu duljinu):²⁰

Srdnju mi, djěvo, pjěvāj Akhilleja, Pěleju sina,
Zlōsrjetnū, štō nānie Akhājcim množstvo nēvōljā,
mnōž hrābrīh dūšā vitezōvā nizvrže k Hādu
prjēsnažnīh, tere njīh učinī, dā budū psīma grābež
i strvinārima gōstba, tē sē vōlja vřšila Zěvsu,
odkako se sprvinē, zāvadīvši se, rāzstali bjāhu
Ātreju sīn, vitezōvā krālj, i jūnāk Akhillej.

László je dakle ovdje u potpunosti primijenio ono što inače vrijedi za grčki (kvantitativni) heksametar. Ponajprije to da jedan »duljnī hīp« (tj. »dūljnī hīp«, dakle jedna mora) označuje osnovnu “mjeru”, naime trajanje jednoga kratkoga sloga. Dugi slogovi dakako traju dva (duljna) hipa. Kao što je već spomenuto, kratki su slogovi šturi, a dugi jedri. Slog je jedar kada ima na kraju suglasnik, dvoglas ili dug samoglasnik. Prema tome, svaka stopa ima 4 (duljna) hipa, osim posljednje, šeste stope, jer, kako to kaže László (1996:167), »na vrstičnōme zavrřku, na_mjestu posljednjē polustopē, ne mogū b'iti dvā (jednohipna) sl'oga, nego mōrā b'iti jedan dvohipan ili jedan jednohipan slog« (tj. »na vřstičnōme zavrřku, nā_mjestu pōsljednjē polustopē, ne mōgū b'iti dvā (jednōhipna) slōga, nēgo mōrā b'iti jēdan dvōhipan ili jēdan jednōhipan slōg«). Zato svaka vrstica traje 23 ili 24 (duljna) hipa. Takav nam pristup dopuřta da i ovdje prikažemo metrički ustroj pojedinih vrstica, tj. razdiobu duljina i kraćina po stopama (navodim i odmore):

²⁰ Pri tome zapis »i_junāk«, u sedmoj vrstici, “prepisujem” kao da nema spojke, tj. kao da piše »i junāk« (bit će da je posrijedi *lapsus calami*). Propust će zacijelo biti i zapis »sprvinē«, u šestoj vrstici, umjesto »sprvin'ē«, s oviskom, kako se vidi iz »udar-nohipnoga« prijevoda.

- ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
 - - | - ∪ ∪ | - || - | - - | - ∪ ∪ | - -
 - - | - - | - || ∪ ∪ | - - | - ∪ ∪ | - ∪
 - - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
 - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ || ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
 - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
 - ∪ ∪ | - || ∪ ∪ | - - | - || ∪ ∪ | - - | - ∪

Usporedimo li sada metrički ustroj prve vrstice u izvorniku i u ovome Lászlóovu prijevodu, dobivamo sljedeće:

- ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ (Homer)
 - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ (Lásló)

To je dakle ono što bismo od Lászlóa i očekivali, ili – drugačije rečeno – to bi bio pravi “lászlóovski” prijevod: posrijedi je naime potpuni “odslík”, ili “odljev”, grčkoga izvornika u hrvatskome. Uključujući dakako i odmor, tj. usjek nakon trećega troheja (τομή κατὰ τρίτον τροχαῖον, latinski *caesura post tertium trochaeum*). Uočiti je pri tome da drugi slog u trećoj stopi, tj. »Akh« u odsječku »vāj Akh«, nije po naravi dug (*syllaba natura longa*), nego ga dvoslov *kh* (koji i u izgovoru bude [kh]) čini položajno dugim (*syllaba positione longa*). Slično vrijedi i za prvi slog u četvrtoj stopi, tj. za »ill« u odsječku »illeja«, koji je zbog *ll* također položajno dug.

No i ovdje valja biti oprezan (Lásló bi rekao: valja biti opreznú). Naime, prvi slogovi prvih stopa pete i šeste vrstice, tj. »i« u odsječku »i stīvi« te »odk« u odsječku »odkàko«, nisu naglašeni, pa bi tkogod, imajući na pameti Maretić–Ivšičev »slogovni šestomjer«, mogao (površno) zaključiti da Lásló čini “početničku pogriješku”, jer da mu heksametar započinje nenaglašenim slogom. Takav prigovor dakako ne stoji, jer su i jedan i drugi slog dugi, i to položajno dugi, »i« zbog *st*, a »odk« zbog *dk*, što znači da su to jedri slogovi, a riječ je o kvantitativnoj versifikaciji. Također, zbog naglasaka »něvōljā« čini se kao da je šesta stopa u drugoj vrstici daktil (a peta trohej). Međutim nije tako. Šesta je stopa upravo spondej (a peta daktil). Ili kako kaže Lásló (1996:167): »U_tome je sr'očku brōj jedrīn'ā obstojan, 'a_brōj nagl'asākā neobstojan, dočīm je u nagl'asnōme ozb'īljku brōj nagl'asākā jednol'ik, 'a_brōj jedrīn'ā raznol'ik« (tj. »Û_tome je sr'očku brōj jedrīnā obstojan, à_brōj nàglasākā neobstojan, dočīm je u nàglasnōme òzb'īljku brōj nàglasākā jednòlik, à_brōj jedrīnā raznòlik«).

Uočiti je k tomu da je u petoj stopi sedme vrstice spondej, što znači da je to στίχος σπονδειακός (*versus spondiacus*), kako bude kadšto i u izvornome grčkome (a i u latinskome) daktilskome heksametru.

Primijetiti je ovdje da je takvih pokušaja u hrvatskoj književnosti već bilo. Primjerice, u hrvatskome dijelu (*Metra Illyrica*) svoje zbirke *Fructus auctumnales* Matija Petar Katančić postupa upravo tako, tj. kao i László u prijepjevu »duljnohipnim« šestomjerom (Katančić 1791). Pri tome, u raspravi *Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio*, koja prethodi hrvatskim pjesmama (1791:37–39), u vezi s položajnim duljenjem u hrvatskome Katančić kaže ovako (1791:37):²¹ »Positione longae sunt, ubi vocalis duas praecedat consonas [...]« (»Po položaju su slogovi dugi kada samoglasnik prethodi dvama suglasnicima [...]«).

Napokon, ta se dva prijepjeva razlikuju i odabirom otpovjednica za pojedine grčke riječi, sveze i izričaje. U sljedećoj preglednici navodim neke od tih razlika, te ih ujedno uspoređujem s Maretić–Ivšićevim prijevodom:

GRČKI IZVORNIK	MARETIĆ–IVŠIĆ (1961.)	LÁSZLÓ (UDARNI HIPOVI)	LÁSZLÓ (DULJNI HIPOVI)
μῆνις	srdžba	srdnja	srdnja
θεά	boginja	djeva	djeva
οὐλομένη	pogubna	zlokobnica	zlosrjetna
μυρία	tisuća	silestvo	mnoštvo
ἄλγος	jad	jad	nevolja
ἰφθίμος	snažan	silovit	hrabar
ψυχαὶ ἡρώων	duše junaka	duše viteževske	duše vitezova
ἐλώρια	plijen	žderačina	grabež
κύνες	psi	paščad	psi
οἰωνός	ptica	grabilica	strvinar
δαίς	gozba	gostba	gostba
βουλή	volja	zasnov	volja
ἄναξ ἀνδρῶν	junacima kralj	vitezovima kralj	vitezova kralj
δῖος	divni	božanski	junak

²¹ Vidi moj prijevod spomenute rasprave, pod naslovom *Kratak pogled u slogomjerje ilirskoga jezika*, u Marotti 2003:252–255, gdje donosim i latinski izvornik. Usp. i Babukić 1854:438–439.

5. Prijevod u »dvadeseteračkome stihu«

Međutim, László ima i treći prijevod *Zaziva Muze*, i to tzv. metametrički, naime u "dvadesetercu". Pojam metametričkoga značenja, ili metametričkoga aspekta stiha u nas je uveo Svetozar Petrović u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti (Oblik i smisao)* (Petrović 1968:92–100).²² Raspravljajući u *Zaključku* o tome pojmu, Petrović kaže ovako (1968:93):

»Za nas, ovdje, ključno je razumijevanje onoga aspekta stiha koji bi se mogao nazvati *metametričkim*, a po kojemu metar, stih ili oblik uopće – sâm za sebe, kao goli oblik, kao samostalan simbol, odvojen od pjesme i prije pjesme u kojoj ga zamjećujemo – može imati neko značenje i može neposredno postati dio »sadržaja«, »pjesničke poruke« ili smisla djela«.

No kada je riječ o metametričkome prijevodu, tj. o tome da određeni stih ima stanovito značenje sam po sebi, neovisno od danoga pjesmotvorca, prije bismo očekivali, uzmemo li u obzir povijest hrvatske književnosti, prijevod u desetercu. Jer deseterac, posebice onaj epski, tzv. "asimetrični" deseterac, u nas zacijelo ima određeno značenje, tj. kazuje nešto sam sobom neovisno o pjesmotvoru. Štoviše, takvih je metametričkih prijevoda, gdje se heksametar "prenosi" u epski deseterac, u nas već bilo. Primjerice, u *Nevenu* je godine 1855. Mate Ivičević preveo ulomak iz Vergilijeve (Publius Vergilius Maro) *Eneide (Aeneis)*, i to prvih 296 stihova prvoga pjevanja, te k tomu ona 4 uvodna (*Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena*), dakle ukupno 300 stihova (Vergilije 1855).²³ Pri tome je latinski heksametar "prenesen" u naš epski deseterac. A slično kaže i Petrović (1968:94):

»Kao razmjerno jednostavan primjer, kojim bi se ovo izlaganje ilustriralo, može se navesti naš asimetrični deseterac. U našem stoljeću – dobrom pjesniku koliko i slabom stihotvorcu, pronicavu kritičaru koliko i neukom čitaocu – deseterac znači nešto sasvim određeno, nešto što nije izrečeno opisom njegovih metričkih osobina niti je ovisno o ovoj ili onoj njegovoj pojedinačnoj upotrebi«.

Međutim László ne bira taj stih, nego znatno "neobičniji" dvadeseterac, koji se doduše javlja u narodnoj epici, no koji nama ipak ne znači »nešto sasvim određeno«, kako to kaže Petrović, nešto što bi za nas *a priori*,

²² Ta je njegova disertacija prvi put objavljena u Akademijinu *Radu* (knj. 350.) 1968. No godine 2003. objavljena je i u knjizi pod istovjetnim naslovom (Petrović 2003). Posrijedi je zapravo neka vrsta pretiska: prijelom je istovjetan onomu u *Radu JAZU*, ali je dodatno "obrađen", u smislu *layouta*; na kraju je dodan kratki Petrovićev pogovor pod naslovom *Uz ovo izdanje* (305–308).

²³ O tome govorim i u članku »*Prelipeo i častno poduzeće*«: *O Matičinim prijevodima grčkih i rimskih pisaca* (Marotti 2019a:235–236).

neovisno o »njegovoj pojedinačnoj upotrebi« imalo posve jasno značenje. Lászlóov “dvadeseterački” prijevod izgleda pak ovako:²⁴

Poj, boginjo, srdnju u junaka, u junaka Pelejević Aha,
gdje se junak na zlo rasrdio, te Ahajci jada dopadoše,
siloviti vitezi junaci snažnu dušu u Had otpustiše,
a junaci sami polegoše, polegoše tere postadoše
plijen psima, gozba ptičinama, a volja se Zevsova vršaše,
kakono se bjehu od inata zavadili, pak se rastavili
Atrejević, gospodar junaka, i božanski Pelejević Aho.

Ovaj je prijevod dakako “slobodniji”, no ipak se može uočiti povezanost s dvama prethodnim prijevodima, posebice s onim »udarnohinim«, primjerice pri odбору riječi, poput *srdnja* (μῆνις), *jad* (ἄλγος), *siloviti* (ἰφθιμος), ili *božanski* (δῖος), ali i znatnija usmjerenost, ako ne i stanovitost oslonjenost na Maretić–Ivšićev prijevod, u primjerima kao *boginja* (Θεά), *plijen* (ἐλώρια), *psi* (κύνες), *gozba* (δαίς), *volja* (βουλή). Zanimljivo je da za imenicu οἰωνός (‘ptica’) László u svakome od triju prijevoda navodi različitu otpovjednicu: *grabilica*, *stovinar*, *ptičina*. Sveza pak ἀναξ ἀνδρῶν ovdje je možda “najdoslovnije” prevedena, i to kao *gospodar junaka*.

6. Zaglavak

Tako je profesor László izvorni heksametar prenosio u hrvatski na različite načine. Pri tome nije prevodio onim “uobičajenim”, “glavnim”, ili “središnjim” načinom, tj. »slogovnim šestomjerom«, kako ga je bio uspostavio Maretić, poslije ga (prevoditeljski) doradio Ivšić, a zatim, na toj osnovi, nastavili i drugi, među kojima primjerice Marko Tepeš, Juraj Zgorelec, Bratoljub Klaić i Branimir Glavičić, da bi ga teoretički (László: zorbeno) opisao Miroslav Kravar. Metametrički jest prevodio, ali u dvadesetercu, a ne onako kako se je u nas znalo raditi – u desetercu. Od dviju rub-

²⁴ Taj je prijevod naveo Zdeslav Dukat u članku *Smailagić Meho i Pele[je]vić Aho*, koji je objavljen u časopisu *Književna smotra* (Dukat 1986). Prije samoga prijevoda Dukat kaže sljedeće (24): »U jednom od svojih nadahnutih predavanja u Zagrebačkom lingvističkom krugu Bulcsú László je proemij *Ilijade* preveo na više »stilskih razina« (posve u duhu antičke teorije o govorničkim stilovima: visokom, srednjem i niskom). Svrha je bila da se pokaže ono što Svetozar Petrović naziva metametričkom funkcijom ili značenjem stihova. Ili možda nešto drugo. Uglavnom, demonstracija je bila nevjerojatno uspješna. Tako je »dvadeseterački prijevod« prvih sedam stihova epa ispao ovako: [...]«. Isti je prijevod Dukat naveo i u svojoj knjizi *Homersko pitanje* (Dukat 1988:252), u koju je uvrstio članak iz *Književne smotre* (245–252), te ujedno ispravio naslov u *Smailagić Meho i Pelejević Aho*. Prenosim ovdje inačicu koja se nalazi u knjizi, ispravivši pri tome nekoliko neznatih propusta.

nih mogućnosti, u prozi (László: prostorječju) nije prevodio, a što se tiče prijenosa kvantitativne versifikacije u hrvatski šestomjer od 23 ili 24 »duljna hipa«, o tome je zacijelo razmišljao, tako je katkada pokušavao prevoditi, a bit će, štoviše, da je tomu i težio, premda je nedvojbeno bio svjestan s kolikim se teškoćama pri takvu prevođenju moraju suočiti kako prevoditelj, tako i čitatelj. Napokon, razvio je vlastiti način prijenosa izvornoga grčkoga heksametra, i to šestomjerom od 23 ili 24 »udarna hipa«. Ako se dovršetak prijevoda *Ilijade* »duljnohipnim« šestomjerom i nije mogao očekivati, prijevod »udarnohipnim« šestomjerom bio je posve ostvariv. Stoga je šteta da nije dovršen, jer bi se njegova vrijednost istom tada mogla u potpunosti prosuditi.

Literatura

- Allen, W. Sidney. 1973./2009. *Accent and rhythm: Prosodic features of Latin and Greek: A study in theory and reconstruction*. Cambridge: At the University Press.
- Anić, Vladimir. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Priredila Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.
- Babić, Stjepan. 1998. Glasovi *je/e* iza pokrivenoga *r*. *Jezik*, 1, 4–14.
- Babukić, Vjekoslav. 1854. Několiko řečih o slovkoměrju. U: Věkoslav Babukić. 1854. *Ilirska slovnica*. U Zagrebu: Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 437–444.
- Broz, Ivan; Franjo Iveković. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Sv. I–II. U Zagrebu: Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek).
- Budmani, Petar. 1867. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Vienna: A spese dell' autore.
- Budmani, Petar. 1884. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obradili Đ. Daničić, M. Vaļavac, P. Budmani. Sv. 5. 1 drugoga dijela. ČETA–DALI. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- Dukat, Zdeslav. 1986. Smailagić Meho i Pele[je]vić Aho. *Književna smotra*, 61–62, 19–24.
- Dukat, Zdeslav. 1988. *Homersko pitanje*. Zagreb: Globus.
- Gasparov, Mihail Leonovič. 1996. *A history of European versification*. Translated by G. S. Smith and Marina Talinskaja. Edited by G. S. Smith with Leofranc Holford-Strevens. Oxford: Clarendon Press.
- Glavičić, Branimir. 2001. *Versifikacija hrvatskih latinista*. Split: Književni krug.

- Homer. 1882. *Homerova Odysseja*. Preveo, uvod napisao i tumač dodao Tomo Maretić. Zagreb: Naklada »Matice hrvatske«.
- Homer. 1883. *Homerova Iliada*. Preveo i tumač dodao Tomo Maretić. Zagreb: Naklada »Matice hrvatske«.
- Homer. 1904. *Homerova Odiseja*. Preveo i predgovor napisao T. Maretić. [2. izd.] Biograd: Štampano u državnoj štampariji Kraljevine Srbije.
- Homer. 1905. *Homerova Ilijada*. Preveo T. Maretić. [2. izd.] Biograd: Štampano u državnoj štampariji Kraljevine Srbije.
- Homer. 1912. *Homerova Ilijada*. Preveo T. Maretić. Predgovor Đuro Körbler. Pogovor Stjepan Ivšić. 3. (Matičino 2.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje »Matice hrvatske«.
- Homer. 1915. *Homerova Odiseja*. Preveo T. Maretić. 3. (Matičino 2.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje »Matice hrvatske«.
- Homer. 1917./1976a. *Homeri opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Thomas W. Allen. Tomus III: Odysseae libros I–XII continens. Editio altera. Oxonii: E typographeo Clarendoniano.
- Homer. 1919./1975. *Homeri opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Thomas W. Allen. Tomus IV: Odysseae libros XIII–XXIV continens. Editio altera. Oxonii: E typographeo Clarendoniano.
- Homer. 1920a./1976b. *Homeri opera*. Recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt David B. Monro et Thomas W. Allen. Tomus I: Iliadis libros I–XII continens. Editio tertia. Oxonii: E typographeo Clarendoniano.
- Homer. 1920b./1976c. *Homeri opera*. Recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt David B. Monro et Thomas W. Allen. Tomus II: Iliadis libros XIII–XXIV continens. Editio tertia. Oxonii: E typographeo Clarendoniano.
- Homer. 1921. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio [te predgovor napisao] T. Maretić. Predgovor Đuro Körbler. 4. (Matičino 3.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje Matice hrvatske.
- Homer. 1948. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te pogovor napisao] Stjepan Ivšić. Predgovore napisali B. V. Gornung, S. I. Radcig, S. P. Šestakov. 5. (Matičino 4.) izd. Zagreb: Matica hrvatska.
- Homer. 1950. *Homerova Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te pogovor napisao] Stjepan Ivšić. 4. (Matičino 3.) izd. Zagreb: Matica hrvatska.
- Homer. 1961a. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Predgovor Milivoj Sironić. 6. (Matičino 5.) izd. Zagreb: Matica hrvatska.

- Homer. 1961b. *Homerova Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Predgovor Milivoj Sironić. 5. (Matičino 4.) izd. Zagreb: Matica hrvatska.
- Homer. 1965. *Ilijada*. S grčkoga preveo [i protumačio] Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Pogovor Milivoj Sironić. [7. (Matičino 6.) izd.] Zagreb: Matica hrvatska – Zora.
- Homer. 1987a. *Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Pogovori Vojtech Zamarovský i Milivoj Sironić. 8. [Matičino 7.] izd. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Homer. 1987b. *Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Pogovori Vojtech Zamarovský i Milivoj Sironić. [6. (Matičino 5.) izd.] Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Homer. 1996a. *Homeri Ilias*. Recognovit Helmut van Thiel. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms.
- Homer. 1996b. *Homeri Odyssea*. Recognovit Helmut van Thiel. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms.
- Homer. 2003a. *Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Pogovor Milivoj Sironić. [9. (Matičino 8.) izd.] Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Homer. 2003b. *Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Pogovor Milivoj Sironić. [7. (Matičino 6.) izd.] Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Ivšić, Stjepan. 1911. Prilog za slavenski akcenat. *Rad JAZU*, 187, 133–208.
- Ivšić, Stjepan. 1912. O ovom prijevodu i nešto o našem heksametru uopće. U: Homer. 1912. *Homerova Ilijada*. Preveo T. Maretić. Predgovor Đuro Körbler. Pogovor Stjepan Ivšić. 3. (Matičino 2.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje »Matice hrvatske«, 431–442.
- Ivšić, Stjepan. 1948. Pogovor. U: Homer. 1948. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te pogovor napisao] Stjepan Ivšić. Predgovore napisali B. V. Gornung, S. I. Radcig, S. P. Šestakov. 5. (Matičino 4.) izd. Zagreb: Matica hrvatska, 535–547.
- Ivšić, Stjepan. 1950. Pogovor. U: Homer 1950. *Homerova Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te pogovor napisao] Stjepan Ivšić. 4. (Matičino 3.) izd. Zagreb: Matica hrvatska, 403–417.
- Ivšić, Stjepan. 1961a. Pogovor četvrtom izdanju. U: Homer 1961b. *Homerova Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Predgovor Milivoj Sironić. 5. (Matičino 4.) izd. Zagreb: Matica hrvatska, 405–419.

- Ivšić, Stjepan. 1961b. Pogovor ovom (V) izdanju. U: Homer 1961b. *Homerova Odiseja*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Predgovor Milivoj Sironić. 5. (Matičino 4.) izd. Zagreb: Matica hrvatska, 421–423.
- Ivšić, Stjepan. 1961c. Pogovor ovome (šestom) izdanju. U: Homer 1961a. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Predgovor Milivoj Sironić. 6. (Matičino 5.) izd. Zagreb: Matica hrvatska, 547–557.
- Ivšić, Stjepan. 1961d. Pogovor petom izdanju. U: Homer 1961a. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Pregledao i priredio [te dva pogovora napisao] Stjepan Ivšić. Predgovor Milivoj Sironić. 6. (Matičino 5.) izd. Zagreb: Matica hrvatska, 533–546.
- Jagić, Vatroslav. 1864. Hrvatsko stihotvorstvo. *Književnik*, 3, 312–314.
- Jojić, Ljiljana (gl. ur.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kalenić, Antun Slavko; Neda Bulić. 1999. Miroslav Kravar (1914. – 1999.) – Život i djelo. *Zadarska smotra*, 1-3, 495–508.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1852. *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*. U Beču: U štampariji jermenskoga namastira [tako!].
- Katančić, Matija Petar. 1791. *Fructus auctumnales in iugis Parnassi Pannonii maximam partem lecti Latia et Illyrica cheli decori vate Math. Petro Kantancsich Pannonio. Zagrabiae: Typis Trattnerianis*.
- Körbler, Đuro. 1906. *Novije neke tečevine u nauci o grčkoj metrici*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Körbler, Đuro. 1912. Homer i njegove pjesme u svijetlu novijih istraživanja. U: Homer. 1912. *Homerova Ilijada*. Preveo T. Maretić. Predgovor Đuro Körbler. Pogovor Stjepan Ivšić. 3. (Matičino 2.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje »Matice hrvatske«, V–LXII.
- Körbler, Đuro. 1921. Homer i njegove pjesme prema novijim istraživanjima. U: Homer. 1921. *Homerova Ilijada*. Preveo i protumačio [te predgovor napisao] T. Maretić. Predgovor Đuro Körbler. 4. (Matičino 3.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje Matice hrvatske, V–LII.
- Kravar, Miroslav. 1960. Naš prijevodni heksametar danas. *Živa antika*, 1-2, 277–302.
- Kravar, Miroslav. 1965. O metričkom mostu u našem heksametru. *Živa antika*, 2, 413–426.
- Kravar, Miroslav. 1974. O odnosu metra i ritma u tonskom heksametru. *Živa antika*, 1-2, 171–189.
- Kravar, Miroslav. 1975. Tri stoljeća hrvatske klasičke metrike: (Pokušaj rehabilitacije). *Croatica*, 6, 91–116.

- Kravar, Miroslav. 1977. Nacrt prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike. *Croatica*, 9-10, 95–112.
- Kravar, Miroslav. 1981. Prolegomena teoriji tonskoga heksametra. *Umjetnost riječi*, 4, 267–282.
- László, Bulcsú. 1966. Pripovijest o siromahu iz Nippura. Preveo Bulcsú László. *Republika*, 12, 509–510.
- László, Bulcsú. 1976. Enûma eliš (kada se gore...): Spjev o stvaranju svijeta: Pohvala Marduku. *Književna smotra*, 26-27, 5–20.
- László, Bulcsú. 1993. Pabirci redničkoga i obavjéstničkôga pojmovlja oko razumnih sustava. U: Slavko Tkalac, Miroslav Tuđman (ur.). 1993. *Obrađena jezika i prikaz znanja*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 11–73.
- László, Bulcsú. 1994. Uz prievod P'uškinova Spomenika. *Književna smotra*, 91, 5–16.
- László, Bulcsú. 1996. Iliad'a Homērova: Svítak prvī. *Književna smotra*, 100, 167–172.
- László, Bulcsú. 2009. Te snīvāše pēv, što neodzvāñān bī: (Jedan prēpēv'liv i jedan neprēpēv'liv pēsnotv'or). *Književna smotra*, 153, 137–143.
- László, Bulcsú. 2012. *Hvalop'jev S'ūncu*. Akkadski pjesmotvori u hrvatski pretočeni i komentarima popraćeni po Bulcsúu Lászlóu. Gost urednik Bojan Marotti. Pogovor Bojan Marotti. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva.
- Majnarić, Nikola. 1948. *Grčka metrika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Maretić, Tomo. 1882a. O Homeru i njegovoj poeziji. U: Homer. 1882. *Homerova Odysseja*. Preveo, uvod napisao i tumač dodao Tomo Maretić. Zagreb: Naklada »Matice hrvatske«, V–XXXII.
- Maretić, Tomo. 1882b. Prilog: Nješto o ovom prijevodu. U: Homer. 1882. *Homerova Odysseja*. Preveo, uvod napisao i tumač dodao Tomo Maretić. Zagreb: Naklada »Matice hrvatske«, 344–362.
- Maretić, Tomo. 1904. Pristup. U: Homer. 1904. *Homerova Odiseja*. Preveo [i predgovor napisao] T. Maretić. [2. izd.] Biograd: Štampano u državnoj štampariji Kraljevine Srbije, III–XVIII.
- Maretić, Tomo. 1915. Predgovor. U: Homer. 1915. *Homerova Odiseja*. Preveo T. Maretić. 3. (Matičino 2.) izd. Zagreb: Izvanredno izdanje »Matice hrvatske«, III–VIII.
- Marotti, Bojan. 2003. Sapfički jedanaesterac u zbirci Petra Kneževića *Pisme duhovně rāzlikè*. U: Alojz Jembrih (gl. ur.). 2003. *Zbornik o Petru Kneževiću*. Zagreb – Šibenik: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Gradska knjižnica »Juraj Šišgorić«, 205–270.

- Marotti, Bojan. 2009. Rječnik hrvatskoga filozofskoga nazivlja. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 69-70, 123–180.
- Marotti, Bojan. 2016. Bulcsú László (1922. – 2016.). *Croatica et Slavica Iaderina*, 12/2, 605–617.
- Marotti, Bojan. 2017. Vrste pravopisa. *Kolo*, 4, 89–107.
- Marotti, Bojan. 2019a. »Prelepo i častno poduzeće«: O Matičinim prijevodima grčkih i rimskih pisaca. U: Damir Barbarić, Stjepan Damjanović (ur.). 2019. *Skrb za duh nacije: Prilozi za povijest nakladništva Matice hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska, 235–275.
- Marotti, Bojan 2019b. *Prema domovini misli: Ogleđi o hrvatskoj filozofiji od Markovića do Cipre*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Petravić, Ante. 1939. *Klasična metrika u hrvatskoj i srpskoj književnosti*. Beograd: Luča. Biblioteka Zadruga profesorskog društva.
- Petrović, Svetozar. 1968. Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti: (Oblik i smisao). *Rad JAZU*, 350, 5–303.
- Petrović, Svetozar. 1998. Stih. U: Škreb, Zdenko; Ante Stamać. 1998. *Uvod u književnost: Teorija, metodologija*. 5. poboljšano izd. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 283–334.
- Petrović, Svetozar. 2003. *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti: (Oblik i smisao)*. Beograd: Samizdat B92.
- Puškin, Aleksandr Sergejevič. 1959. Spomenik. Preveo Bulčú László. U: A. S. Puškin. 1959. *Izbor*. Priredio Malik Mulić. Sarajevo: Svjetlost, 22.
- Puškin, Aleksandr Sergejevič. 1960. Spomenik. Preveo Bulču Laslo. U: A. S. Puškin. 1960. *Izbor*. Priredio Malik Mulić. [2. izd.] Sarajevo: Svjetlost, 22.
- Puškin, Aleksandr Sergejevič. 1961. Spomenik. Preveo Bulču Laslo. U: A. S. Puškin. 1961. *Izbor*. Priredio Malik Mulić. [3. izd.] Sarajevo: Svjetlost, 22.
- Puškin, Aleksandr Sergejevič. 1963. Spomenik. Preveo Bulču Laslo. U: A. S. Puškin. 1963. *Izbor*. Priredio Malik Mulić. Sarajevo: Svjetlost, 20.
- Raven, David S. 1962./1999. *Greek metre*. London : Faber & Faber Ltd. Pre-tisak. Bristol: Bristol Classical Press.
- Raven, David S. 1965./2001. *Latin metre*. London: Faber & Faber Ltd. Pre-tisak. Bristol: Bristol Classical Press.
- Slamnig, Ivan. 1981. *Hrvatska versifikacija: Narav, povijest, veze*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Snell, Bruno. 1977. *Metrica greca*. Traduzione di Fritz Bornmann. Firenze: La Nuova Italia.
- Škiljan, Dubravko. 1982. Prevođenje antičkih stihova. *Latina et Graeca*, 20, 14–34.
- Škiljan, Dubravko. 2009. *Opuscula philologica*. Zagreb: Latina et Graeca.

- Šonje, Jure (gl. ur.). 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« – Školska knjiga.
- Veber, Adolfo. 1864. O hrvatskom heksametru. *Književnik*, 3, 322–331.
- Vergilije Maron, Publije. 1855. Ulomak iz Virgiliove »Eneide«. Pokus prijevoda od Mate Ivičevića. *Neven*, 21, 324–330.
- Vukušić, Stjepan; Ivan Zoričić; Marija Grasselli-Vukušić. 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- West, Martin Litchfield. 1982./1996. *Greek metre*. Oxford: At the Clarendon Press. Pretisak. London: Sandpiper Books Ltd.
- Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von. 1921. *Griechische Verskunst*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Three László's translations of the *Invocation of the Muse* from the *Iliad*

Abstract

Professor Bulcsú László translated the *Invocation of the Muse* from the *Iliad* three times. In each of these three translations, the original Greek dactylic hexameter has been transmitted to Croatian in different ways: (1) “metametrically” – in the verse type of twenty syllables, (2) retaining in Croatian quantitative versification as well, and (3) developing his own approach – in hexameter consisting of 23 or 24 so called “stressed morae”. In this latter way he translated the first two books of the *Iliad*, of which he published only the first book (“roll”) in the journal *Književna smotra* (László 1996). The paper compares each of the three translations, but at the same time compares each of them to the “usual” or “central” way in which dactylic hexameter has been translated in Croatia over the last 140 years, namely to the “syllable hexameter”, as it was established by Tomo Maretić and later refined by Stjepan Ivšić. Then, the more frequent “meta-metrical” translation of dactylic hexameter, i.e. in our epic decasyllable, is also indicated. Several attempts at quantitative versification in Croatian literature are mentioned too. Although he intended, László unfortunately did not complete the translation of the *Iliad* in his own way, which is, of course, a pity, because only in that case could its value be fully estimated.

Ključne riječi: Homer, Bulcsú László, Tomo Maretić, Stjepan Ivšić, Ilijada, daktilski heksametar, kvantitativna versifikacija, akcentni stih, hrvatski prijevodni heksametar

Keywords: Homer, Bulcsú László, Tomo Maretić, Stjepan Ivšić, *Iliad*, dactylic hexameter, quantitative versification, accentual verse, Croatian accentual hexameter

